

УДК 821.161.2

Назарук Вікторія

**ТЕМАТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ КНИГИ “ДІОПТРА”
ВІТАЛІЯ ТА “СТРОФ” ІВАНА ФРАНКА**

У статті авторка аналізує тематичні паралелі фрагментів “Діоптри” поета острозького кола XVII ст. Віталія та поетичних “Строф” Івана Франка. Зосереджено увагу на функціонуванні особливого поетичного жанру – афористичного вірша.

Ключові слова: творчість, афористичний вірш, менторство.

В статье автор анализирует тематические параллели фрагментов “Диоптра” поэта острожского круга XVII ст. Виталия и поэтические “Строфы” Ивана Франко, а также особенности функционирования поэтического жанра афористического стихотворения.

Ключевые слова: творчество, афористическое стихотворение, менторство.

In the article the theme of book “Dioptra” by Vitalii, a representative scientific centre of Ostroh of the XVII th centurie, and the poetry “Strofy” by Ivan Franko are analysed.

Key words: creation, poetry, aphorism.

Сучасні літературознавці, зважаючи на досвід функціонування інформаційного суспільства дедалі частіше у своїх розвідках говорять про постійну літературну комунікацію, яка полягає в засвоєнні авторами різних епох типових способів донесення мистецького слова до читача. Методологія, що застосовується для аналізу текстів, головним чином зважає на дві позиції щодо твору: перша полягає в оцінці певних очікуваних автором результатів потрапляння твору до читача, а друга – в непрогнозованому емоційному сприйнятті канви тексту, що базуватиметься на індивідуальному емоційному світі читача [6, 38]. Такі підходи й дозволяють виявити безпосередню комунікацію, що здійснюється поміж текстами, на-

писаними у хронологічно відмінні періоди. Опираючись на такий літературознавчий підхід, спробуємо простежити спільні та відмінні риси в текстах поета острозького осередку XVII ст. Віталія та українського письменника, вченого, громадського діяча, науковця періоду XIX – XX ст. Івана Франка. Такий хронологічний стрибок пояснимо тематичною спорідненістю деяких поетичних пластів заявлених авторів, а також зверненням до специфічної поетичної манери вислову – афористичного вірша.

Актуальність такого дослідження зумовлена потребою вивчення питання функціонування в українській літературі афористичного вірша як окремого жанру.

Мета дослідження полягає у здійсненні детального аналізу тематичного розмаїття наявних фрагментів “Діоптри” Віталія та поетичних “Строф” Івана Франка.

Саме поняття афористичного вірша вперше зустрічаємо у вступній статті Василя Яременка до Антології української поезії XVII ст. [4, 26]. Одним із перших майстрів слов’янського афористичного вірша в історії української літератури В.Яременко називає поета острозького осередку XVII ст. Віталія. Про звернення І.Франка до жанру афористичного вірша говорить дослідник Олександр Дей [2, 124].

Традиційно афористичним називають короткий віршований вираз, акцентований на певних моралізаторських аспектах, закликах до дії, певних прогнозованих вчинків.

Задля кращого аналізу вияву такої афористичності у доробках заявлених авторів спробуємо дослідити тематичні паралелі наявних фрагментів книги “Діоптра” Віталія та поетичні “Строфи” Івана Франка зі збірників “Мій ізмарагд” та “Давне й нове”.

“Строфи” (так І.Франко називає короткі повчальні вірші, наближені до сучасних афористичних висловів, коротких повчань, – *заувага наша – В.Н.*) можна прочитати у збірнику “Мій ізмарагд” та “Давне й нове”. Першу збірку І.Франка літературознавці називають однією з найцікавіших у творчості поета. На нашу думку, ближчими за ідейним звучанням до афористичних рядків “Діоптри” Віталія є “Строфи” Івана Франка, вміщені у збірці “Давне й нове”.

Відомо, що І.Франко цікавився літературною старовиною й у передмові до збірки “Мій ізмарагд” навіть написав про це: “Блукаючи по різних стежках всесвітньої історії та літератури, я здавна збирав... поодинокі камінчики, придатні для моєї будови”. Очевидно, знайомство із доробком Віталія згодом навіяло І.Франку бажан-

ня написати короткі моралізаторські повчання, суголосні думкам як митця XVI, так і митця XIX ст.

Порівнюємо ключові тези зі збірки Івана Франка “Мій ізмарагд” та книги “Діоптра” Віталія. Теза про важливість праці у житті людини обігрується так:

Забувай про сон, доклади старання,
Як святі, люби праці пильнування.
(“Діоптра” Віталій)

Наче віз без коліс не покотиться до суду,
Так своєї судьби не дійдеш без праці й труду.
(зб. “Мій ізмарагд” І.Франко)

Теза про важливість уміння відрізнати добро та зло:
Як у мудрого хороше починання,
Так в безумного погане і вінчання..
(“Діоптра” Віталій)

Добрий все бачить лиш добре,
Підлий лиш підле у других.
(зб. “Мій ізмарагд” І.Франко)

Людина пізнається через друзів:
Людина схожа, багато це знає,
На того, кого другом своїм має.
Коли захочеш людину пізнати,
Я раджу друзів його оглядати.
(“Діоптра” Віталій)

Добру науку приймай,
Хоч її і від простого чуєш.
(зб. “Мій ізмарагд” І.Франко)

Важливість праведного шляху:
Коли ворог встигає у твоїм гонінні,
Ти-бо, брате, устигай у своїм терпінні.
(“Діоптра” Віталій)

Як від лютого татарина,
Що шаблюкою маха,
Всі тікають безоружнії,
Так тікай ти від гріха.
(зб. “Мій ізмарагд” І.Франко)

Заклик до терпіння:
Вам світ багато і щедро обіцяє,
Та, обіцяючи, не вдовольняє.
(“Діоптра” Віталій)

Обрубане дерево знов зеленіє,
І місяць із серпа знов повний стає;
Се бачачи, чесні, не тратьте надії,
Хоч доля гнівная вас гонить і б’є.
(зб. “Мій ізмарагд” І.Франко)

Душевний спокій:
Братіє, не будьте дітворою
І себе не тіште суєтою.
(“Діоптра” Віталій)

Так будь і ти все спокійний –
В щасті і в горі.
(зб. “Мій ізмарагд” І.Франко)

Алегоризм художнього мислення.

Алегорія – один із найпоширеніших виявів діалогу культур у різних історичних епохах у різних модифікаціях.

Алегорії періоду зародження бароко (а саме до цього етапу зарахуємо творчість Віталія, – *заувага наша*, – В.Н.) характеризуються контрастністю, амбівалентністю, їх складно одразу виділити, адже засвоєння такого літературного пласту вимагає не лише художнього чуття, але, що цілком зрозуміло й закономірно, оперування контекстним підґрунтям. Натомість в Івана Франка алегоричність є значно прозорішою. Він часто використовує образи природи, наприклад, “обрубане дерево”, “місяць”, таким чином опоетизовуючи думку.

Доступні в сучасній обробці фрагменти “Діоптри” Віталія, а також “Строфи” І. Франка будуть зрозумілими читачеві, який шукає в літературі етичного підґрунтя, відповідей на злободенні питання, філософські максими чи навіть своєрідний порада обивателю. Сьогодні актуально говорити не лише про смислове наповнення літературного тексту, але і про самого автора та його присутність. Відтак, Віталій у своєму творі є образним проповідником, декламатором певних життєвих максим, він будує алгоритм поведінки сучасника (*останній цілком можна застосувати до періоду ХХІ ст.,*

– *заувага наша В.Н.*) Віталій чітко розтлумачує критерії моральної поведінки, як жити, як бути спасеним, як поводитися з оточенням, уникати спокусу, не витратити часу на марноти, розрізнити світло й темряву, бути думаючою людиною, автор дає характеристику друзям і підлим людям. Така тенденція моралізаторства близька загальним гуманістичним уявленням, проте важливою деталлю, яка знаменує потяг до бароковості, є деталізація негативних явищ. Останнє чітко помітно на лексичному рівні. Наприклад, вживання таких лексем “злєславлений”, “наклепників”, “пакість”, “лицемір”, “безмозкий скот”, “марноти”.

Лихоемця вбогії завше проклинають,
Смерть, певна річ, його ближнії бажають,
Як упаде бува такий в певне прогрішіння,
То злєслалений прийме від усіх хуління...
(“Діоптра” Віталій)

У доробку Віталія ліричний персонаж морально-дидактичних сентенцій найперше переймається не героїкою подвигу звиятця, а принципами життєвого укладу звичайної людини, не наділеної статусними повноваженнями. Вагомим є акцент на силі людського духу, потребі до його загартування, вміння орієнтуватися у складних ситуаціях, вмінні визначати пріоритетні способи поведінки. Ліричний персонаж менше переймається знаковими історичними подіями епохи, а намагається глибше пізнати внутрішній світ людини, простежити особливості мінливої натури. Тому Віталій у “Діоптрі” бачення людини в тогочасному житті подає як поєднання переліку чеснот, що сприймаються незмірно вище, ніж людське щастя чи навіть земне життя. Щоб жити гідно, треба не “губити життя”, “втікати від марноти”, “уникати зваб”, “не збавляти себе марнотою”, “полюбити смирення”, “ушедряти убогих” тощо. Зважаючи на те, що твір Віталія адресований першочергово людям освіченим, він наповнює зміст своїх писань гіпертрофованим моралізаторством. Можна говорити навіть про надмірні напучування. Доречно у зв’язку з цим навести цитату Станіслава Оріховського про роль таких моральних імперативів у процесі виховання людини: “Зрештою, тобі відомо також (закарбуй це в пам’яті), що без добрих настанов і чесних порад не може бути путящого мужа” [3, 8].

Словацький дослідник поезії бароко Р. Бретань зауважує, що поет прагне розкласти віршову форму на її синтаксичні, звукові, ритмічні та інші компоненти, намагається ущільнити різні звукові

(евфонічні фігури), наповнити поетичний словник новими метафорами, натяками, перифразами.

Власне авторською рисою, яка відчитується у “Діоптрі” на лексичному рівні, є вживання лексем, утворених згідно з сучасною граматиною способом складання. Наприклад, “мирножитель”, “пустозвучний”, “лихоємець”, “знеславлений”. Піднесення в читача формується частим вживанням лексеми “милування”. Моралізаторські вірші Віталія рясніють анафорами (“блажен, котрий... блажен хто...”), поетичними протиставленнями (хто навчись... хто ж...), ліричними зверненнями (“брате”), які свідчать про авторську безпосередність у зверненні до свого читача й бажання духовно наблизитись до нього.

У деяких рядках Віталія бачимо просте перенесення реалій власного життя в поетичну площину. Звідси й логічні висновки, подані наприкінці поетичних афоризмів від першої особи. “Я раджу друзів його оглядати...”. Моральні повчання Віталія є глибоко ліричними [5, 46].

Його поетичні вислови призначені для мислячого читача, а не виключно для ченців та аскетів (хоча є й такі вузько специфічні аспекти).

Хочеш смертних бід не знати,
Треба зваб всіх уникати
***

У таких і життя зневажається,
Котрих учення геть пирається.
***

Коли ворог устигає у твоїм гонінні,
Устигай, любий брате, в доброму терпінні...
***

Хоч ти перед ворогом остраху не маєш,
Але знай: улесливість також убиває.
 (“Діоптра” Віталій)

Тези, наведені поетом, вбирають у себе загальнолюдський зміст: потрібно навчатися певним наукам, сприймати світ таким, яким він є, не бути лицеміром, не гонитися за примарами. Тому можна сприймати їх як спробу творення афористичних висловів, яким у сучасній художній сфері відводять роль особливого естетичного знака.

Оскільки деякі дослідники, крім трьох традиційних видів літератури (епос, лірика, драма), виділяють і четвертий – дидактику, зараховуючи до її виявів прислів'я, афоризми, епіграми, сентенції, можна говорити про належність названих висловів Віталія до дидактичних афоризмів, які осуджують індивідуальні людські вади: лихоємців, наклепників, гріхолобців, нерозважливих тощо. На противагу їм подається образ людини добродійної, розумної, чесноної, яка хоче жити в достойному товаристві. Тому їй

Важко жити повнокровно
Як безчесних в світі повно...
("Діоптра" Віталій)

Загалом творчість Віталія – це дидактичні вірші етичного плану, емоційні повчання. Ліричний герой віршованого циклу автора – мудра, розсудлива людина, яка має належний життєвий досвід. Тому християнські заповіді добра, любові, терпимості для нього – сутність самого життя. З погляду сучасного філософського наповнення поезій такого плану можна говорити про відверті мінуси таких поетичних настанов.

Упорядковуючи поезії збірки "Мій ізмарагд", І.Франко цілком усвідомлював плюси й мінуси "їноді, може, сухо навчаючих та моралізаторських віршів" [5, 180], які належали його перу. Оскільки поетичні шукання Віталія були спрямовані на те, щоб привернути увагу свого читача до світської науки й моралі, перенести його основну увагу на навколишній світ, на вдосконалення своїх чеснот, тому надмірне моралізаторство поетичних творів було спрямовано на поширення теорії "добрих діл".

Блажен, котрий од смерті науку приймає,
Тоді добра у світі він завше бажає.
("Діоптра" Віталій)

До адресата (очевидно, мається на увазі ідеальний читач) звертається мудрець, проповідник широко людської моральності, речник вічних етичних істин. Зауважимо, що поет дистанціюється від бурхливого виру будь-яких соціальних рухів чи змагань і ніде жодним словом про них не згадує. Відтак у перекладених сучасною українською мовою віршах із "Діоптри" у виданні "Українська поезія XVII ст." [4, 47–52].

Утвердження прописних життєвих істин подається автором за допомогою віршів-силогізмів, тобто поетичних форм, які ґрунту-

ються на класичних формально-логічних схемах заперечних та стверджувальних умовисновків:

Коли ворога свого, бува, зневажаєш,
То і лестощами теж вбитий буваєш
***

Коли ворог встигає у твоїм гонінні,
Ти-бо, брате, устигай-но у своїм терпінні.
***

Не дивися на теперішню красоту,
Краще зваж на безкінечну бридоту.
 (“Діоптра” Віталій)

Таке абстрагування життєвої конкретики й символічної абстрагованості Г.Гачев відзначив як істотну тенденцію розвитку античної філософії [1, 179].

Іван Франко хоча і вдається до менторства, але намагається це робити м’яко, чітко аргументуючи читачеві правильність того чи іншого вчинку, даючи можливість відносно самостійного визначення шляху.

Література:

- 1.Гачев Г. Содержательность художественных форм : Эпос. Лирика. Театр / Г. Гачев. – М., 1968. – 213 с.
- 2.Дей О. Іван Франко : Життя і діяльність / О. Дей. – К. : Дніпро, 1981. – 355 с.
- 3.Оріховський С. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу / С. Оріховський // Українські гуманісти епохи Відродження : [антологія] / Упоряд. В. Литвинов. – К. : Основа, 1995. – Т.1. – 430 с.
- 4.Укр.поезія XVII ст. (перша половина) : [антологія] / Упоряд. В. Яременко. К. : Рад.письменник, 1988. – 353 с.
- 5.Франко І. Зібр. тв. : [у 50 т.] / І. Франко. – К., 1976–1986. – Т.2. – С. 180.
- 6.Цимбал Я., Брайко О. Ганс Роберт Яусс. Рецептивна естетика й літературна комунікація / Я. Цимбал, О. Брайко // Слово і час. – №6 – 2007. – С. 37–46.